

Gart der Gesundheit: stickwurcz oder raselwurcz.

stickwurcz oder raselwurcz lxviii Capi [99]

Brionia grece et latine.

(Die meister sprechen·das dýses kraut sey von natur heýþs und ist nit nûcz zû essen·(Dýses kraut vertreybet schlangen·und kroten·also·Man sol es legen in das feüwer·und sol es braten geleych als ein rûben·und denn also warm zerschneyden zû stucken·so låþt es von jm einen tampffe und gerauch·Wólche schlang oder krot den rauch reüchet·die wirt geleczt und stýrbt zûhant·davon·Oder wo vergifftige thyre sind·wenn sý des gewar werden·so beleýben sý nit an der stat. (Der selbig gerauch thût auch dem menschen wee·er hab denn vorthyn geessen rauten·(Wem sein fûþ von bôsen blatern verseert wâren·d sýede dises kraut in wasser·und giesse dann dises wasser ab·und lege das krautte auff die seer also warm·und bâe auch den fûþ damit·es heýlet zûhandt·(Wo man vergifft machet·do ist dises kraut schedlich bey·wann es schadt der vergifft und mýnderet jr krafft·und wenn es brýnnet in dem feüwer das d gerauch die vergifft rûret·so benymmt er d vergifft alle jr krafft. Geleich als wein der sein krafft verleüret so er über nacht in dem geschýrte steen beleýbt in einer warmen stuben (Der meyster Platearius spricht·das bryonia und eberwurcz ýegklichs geleych vil gebulfert·und das gemüschet mit regenwasser·unnd die frawe das

(1) **Heggenrank of raaskruid**, 68ste kapittel. [99]

Brionia Grieks en Latijn. (**Bryonia dioica**)

De meesters spreken dat dit kruid is van natuur heet en is niet nuttig te eten. (2) Dit kruid verdrijft slangen en padden·alzo: Men zal het leggen in dat vuur en zal het braden gelijk als een raap en dan alzo warm versnijden in stukken dan laat het van zich een damp en reuk. Welke slang of pad de rook ruikt die wordt gelet en sterft gelijk daarvan. Of waar vergiftige dieren zijn en als ze dit gewaar worden zo blijven ze niet aan de plaats. Dezelfde reuk doet ook de mensen pijn, hij had dan voorheen gegeten ruit. Wie zijn voeten van kwade blaren bezeert zijn die kookt dit kruid in water en giet dan dit water af en leg dat kruid op die zeer alzo warm en baadt ook de voeten daarmee, het heelt gelijk. (4) Waar men vergif maakt daar is dit kruid schadelijk bij want het schaadt het vergif en vermindert zijn kracht en wanneer het brandt in het vuur zodat de reuk dat vergif beroert zo beneemt het dat vergif al zijn kracht. Gelijk zoals wijn die zijn kracht verliest zo het over nacht in de schaal staan blijft in een warme kamer. De meester Platearius spreekt dat Bryonia en stengellose driedistel van elk gelijk veel gepoederd en dat gemengd met regenwater en de vrouw dat ingenomen helpt erg goed op te lossen (3) secundinam, dat is de andere geboorte.

ingenommen·hilffet fast wol auffzulösen
 secundinam·das ist die ander geburt·(Item
 bryonia gebulfert unnd die ingenommen in
 geymilch des abendes und nichez darauff
 getruncken·treÿbt auß dem leybe schlangen und
 krotten·die ettwa lang zeyt in dem menschen
 gewep̃t sind. (Item·Nymm der wurzel bryonia
 ein quintin scammoniam als schwär als ein
 gersten korn wyget·und müsche die mit
 schelwutze safft·und trincke des anderthalbs
 quintin=es vertreÿbet dÿe pestilencz·und
 machet den menschen seer schwÿczen·und
 dises sol geschehen ee der mensche
 geschääfft·und sol auch vorthin ein ader
 sprengen an den enden do sich die pestilencz
 erhaben hat·und nach dem schwÿczen so sol er
 dem leyb jnnwenig reÿnigen also·nymme
 dyafenicomis dreÿ quintin·Electuarium de
 succo rosarum·unnd dyaturbit·yegkliches ein
 quintin·und müsche das under einand mit ein
 wenig sauer ampffer wasser·oder
 ingenommenn mit einer ungesalczenen
 arbeybtrū·und darauff fasten dreÿ od vier
 stund·Dises benymmet alle unflätigkeit die der
 getranck gesamlet hat in dem leybe·(Und hie
 ist zū wissen daz kein ercznei gehelffen mag zū
 der pestilencz·es seÿ dem sach das er den leybe
 reÿnige nach einem pestilencze trancke·[100]

(2) Item, Bryonia gepoederd en die ingenomen
 in geitenmelk 's avonds en niets daarop
 gedronken drijft uit het lijf slangen en padden
 die wat lang tijd in de mensen geweest zijn.
 Item. Neem de wortel van Bryonia een 1,67
 gra., scammonia zo zwaar als een gerstekorrel
 weegt en meng die met stinkende gouwe sap en
 drink dat anderhalf maal 1,67 gram, het
 verdrijft de pest en maakt de mensen zeer
 zweten en dit zal gebeuren eer de mens slaapt
 en zal ook daarvoor een ader sprengen aan het
 eind daar zich de pest verheven heeft en na het
 zweten zo zal hij het lijf inwendig reinigen
 alzo: Neem dyafenicomis drie maal 1,67gram,
 electuarium de succo rosarum en diaturbit, van
 elk een 1,67 gram, en meng dat onder elkaar
 met een weinig zuringwater of ingenomen met
 een ongezoeten erwten brei en daarop vasten
 drie of vier stonden. Dit beneemt alle
 onzuiverheid die de drank verzameld heeft in
 het lijf. (5) En hier is te weten dat geen artsenij
 helpen mag tot de pest, tenzij hij dat lijf reinigt
 na een pestdrink.[100]

Vorm.

De heggenrank is een eenjarige klimplant die zich drie meter kan uitstrekken. De blauwachtige, druifvormige bladeren zijn drie tot vijflobbig en bedekt met stevige, prikkelige haren. Klokvormige en groen gestreepte bloemen van een geelwitte kleur komen in mei tot september. De rode bessen lijken op schaapskeutels en worden ook zo genoemd.

Naam.

(1) Dodonaeus; 'De eerste van deze twee heet hier te lande witte bryonie naar de Latijnse naam Bryonia alba, in het Grieks Ampelos leuce, op het Latijns Vitis alba, als of men witte wijngaard zei, de naam Ampelos, dat is wijngaard, voert ze omdat ze niet alleen van bladeren op de wijngaard lijkt, maar ook omdat ze bessen voortbrengt die als kleine trosjes druiven bijeen staan en wel zo dicht of veel tezamen als aan de wijngaard. De Hoogduitsers noemen het Stichwurtz, Hundskurbs, Hundsraben en Teuffels kirschen, de Nederduitsers, als gezegd is, bryonie naar de gewone naam van de apothekers Bryonia. Dan de witte soort is hier te lande wel de gewoonste en heeft deze namen, stick-wortel, raesel-wortel of ros-wortel en wilden wijngaert, in Brabant alsspape of bryonie, in Friesland schaep-entel of schaepkeutel naar de gedaante van de bessen, in Holland quartel bezien of quaertels beyen omdat de kwartels of kwakkels deze bessen niet graag eten, in Hoogduitsland Schmartz wurtz, Teuffelkurbs, Wilder Zitwen, Scheiszwurtz, Raswurtz, Zauruben, Romische Ruben, Bryonia is afgeleid van het Griekse bryo, 'uitspruiten'. Het is een verwijzing naar de stengels die elk voorjaar weer uit de knollen tevoorschijn komen.

Hildegard von Bingen noemt het Stichwurtz, Zaurube', het gebruik wordt genoemd als niet nuttig voor mensen, een 'unkrut'. Zij schrijft het een helende werking bij voetzweren toe wat ook hier terug komt, ook dat het slangen en padden uit (ingewandswormen) uit het lichaam drijft. Stickwurz omdat ze diegene helpt die hoesten, vergelijk het Duitse Ersticken, maar het kan ook een leesfout zijn en moet het Scit-, Scheisswurz zijn, Schytwort, Scheissruben, de afvoerende werking, de giftige wortel

zorgt voor diarree. In Vlaanderen heet het schijtraap, de laxerende wortel werd door mens en dier gebruikt, het is wel een Schmerzwurz, Gichtruben of Gichtwurcz, dat naar gebruik. Later werd het ook wel wilde zedewaer en in het Duits *Wilder Zitwer* genoemd omdat de plant gebruikt werd als vervanger van de dure zedoarwortel (*Curcuma zedoaria*)

Gebruik.

Een vurige martelplant. Het melksap veroorzaakt op de huid blaren. De witte, vuistdikke penwortels smaken scherp bitter en ruiken naar vers gebakken brood, maar werken drastisch afvoerend en in grote dosis braakverwekkend, zelfs dodelijk. De bessen en de wortelstok zijn het meest giftig. Na drogen wordt het minder scherp. Wordt vrijwel niet meer gebruikt, nog in de homeopathie waar een tinctuur gemaakt wordt bij prikkelhoest, ontstekingen, jicht en reuma. Inwendig is het gevaarlijk. De dikke en vlezig lange bolachtige verdikkingen van de wortels zijn vaak vertakt en worden zo dubbel. Ze lijken zo in voorkomen op een mensengestalte en worden mandrakes of in Duits *Zaunrube* genoemd. Deze wortels waren de vervangers van de dure mandraak, zie *Mandragora*. Men droeg de wortels om de hals en geen heks durfde het te wagen de drager te betoveren. De medicantibus herbarum 6de (?) eeuw schreef over de *bryonie*; '*Si in capite vel in cinctu eam tecum portaveris, nulla mala te contingent*', dat is 'Indien gij het om het hoofd of in de gordel met u draagt, kan u geen onheil treffen.'

Herbarijs; 'Brionia of oude rape of corpentaes is heet en droog in de 2de graad. En ze is goed tegen druppels en zuivert sproeten in het aanzicht met azijn gemengd. En met azijn is het goed tegen huiduitslag en tegen puisten en tegen schurft en zuivert de huid van vuilheden.'

Oude raep, die naam kom je nog tegen in duivelsraap, korfraap en eiraap omdat de wortel wat op een raap lijkt. Corpentaes is een vreemd woord, mogelijk is het een verdraaiing van serpentaes, zie (2).

Herbarius in Dyetsche; 'Brionie of Brionia, sommige noemen het wilde zewael of witte wijngaard. Het hele kruid is heet en droog, maar de bladeren, vruchten en wortels hebben de kracht af te drogen, klein te maken en te ontbinden, daarom zijn ze goed tegen de hardheid van de milt als je dit met heemstwortel en vijgen in water kookt en dan met varkens- of zwijnnenvet vermengt en daar een pleister van maakt die je op de hardheid legt.

Met het sap van Brionia haal je de haren van de vellen.

Het sap van Brionia is goed tegen bedrieglijke zweren als je ze daar mee wast. Hetzelfde is ook goed tegen de kloven van de schenen.

Als je de wortel van Brionia stampt en met fenegriek en vitzen in azijn mengt en daar mee de huid bestrijkt zuivert het die, droogt af en verwijdt de donkerheid van de zwarte littekens (a) en littekens van zweren. Ook verdrijft het de blindheid van de ogen.

Tegen fistels (b) van de aars en pijnen: 'Neem Brionia en meng het met olie en wat was'.

Als je de toppen van het kruid in het begin van hun rijpheid met venkel en peterselie kookt en dit drinkt maakt het water en laat het naar toilet gaan. Een pleister van Brionia die in wijn gekookt is geneest verandert en opent panaritium. (c) Brionia trekt ook het stinkende vlees (d) uit de benen als je daar zelf op doet dat van haar sap gemaakt is met olie en was. Wijn waar het sap van Brionia in gekookt is is goed tegen vallen (e) en tegen(3) vallende ziekte, ook doodt het de vrucht in het lichaam en is goed tegen beten van tyrus. (dat is een slangachtig serpent) Maar je zal er weinig van nemen want als je teveel neemt laat het je gek worden (f). De hoeveelheid die je er van mag nemen is twee drachmen.

Als een vrouw zich een suppoost van Brionia in de baarmoeder zet dan verdrijft ze de vrucht en de moederkoek waar de vrucht in rust. Als je wijn drinkt waar het in gekookt is laat het plassen en de stonden komen en als een vrouw daar boven zit dan zuivert ze haar baarmoeder. Een pleister die gemaakt is van Brionia die met heemst en zwijnnenvet tezamen gekookt en op rijpe blaren gelegd is, laat ze breken. Serapio, Avicenna en Pandecta'.

(a) Necrose. (b) Fistel =buis, verbinding tussen 2 holtes, meestal ontstaat deze door ontsteking, of door kanker. (c) = Omloop: ontsteking van de nagelbasis. (d) Zweren. (e) Multiple sclerose. (f)

Vandaar de naam stickwurcz of raselwurcz.

Herbarius in Dyetsche geeft een heel ander verhaal dan de Gart. Maar die zal dit gewas later nog eens herhalen in kapittel 425. Daar als wilder zytwas. Herbarius in Dyetsche gebruikt de naam wilde zewael.

Dodonaeus; 'De jonge scheutjes van witte Bryonia die allereerst uitspruiten gekookt en gegeten maken de buik week en laten de plas gemakkelijk voortkomen en lossen, schrijft Dioscorides en Galenus zegt dat ze van vele mensen in de lente of voorjaar gegeten plegen te worden en de maag een aangename spijs zijn vanwege haar tezamen trekking wat in de scheutjes van de wilde wijngaard of Tamus (die we in het volgende kapittel beschrijven zullen) plaats grijpt en waar is, maar geenszins van de scheutjes van onze Bryonia verstaan mag worden. Want de scheutjes of eerste uitspruitsels van de witte Bryonia zijn geenszins tezamen trekkend van aard, maar beroeren de buik meer dan het nodig is en zijn bovendien de maag moeilijk en zeer lastig

Het sap van de wortel van Bryonia, zegt Dioscorides, wordt in de lente eer het zaad rijp is uitgeduwd en met honingwater gedronken en maakt sterke kamergang en jaagt de taaie fluimen of slijmerigheden af.

Dan niet alleen het sap van deze wortel, maar ook het water daar die in gekookt is jaagt de slijmerige en de galachtige en ook de waterige weiachtige overvloedigheden uit het lijf en dat met zeer groot geweld en moeilijkheid op die manier dat het soms de maag op dezelfde tijd zo beroert en omkeert dat ze de voor vermelde overvloedigheden door het braken uitwerpt en overgeeft.

Zodanige geweldige purgatief of beroering van de buik die door deze wortel van Bryonia gebeurt wordt van sommige gehoopt goed te wezen voor diegene die waterzuchtig zijn, doch al hun krachten noch niet verloren hebben en in diegene die met de vallende ziekte gekweld zijn of langdurige hoofdpijn of slecht geneesbare bezwijming en draaiingen hebben. Nochtans moet men ze, naar de lering van Dioscorides, niet alle dagen ingeven, te weten in de vallende ziekte, want het gebruik er van valt de zieke moeilijk genoeg al is het zaak dat hij ze maar soms, ja zeer zelden inneemt, want dit is een zo'n krachtig en onzoet gewas dat het de mensen door zijn groot geweld dikwijls krenkt, te onder brengt of tenminste krachteloos maakt.

Een pessarium van de wortel van Bryonia gemaakt en van onder ingezet jaagt de levende en dode vrucht en nageboorte uit het lijf. Hetzelfde doet een badstoof die bereid is van dezelfde wortels die in water gekookt zijn.

Die wortel reinigt ook de huid en laat de rimpels en fronzen vergaan en verdrijft de sproeten en plekken en liktekens en allerhande vlekken en mazelen met meel van erwten, Terra China en fenegriek vermengt en tezamen gestoten er op gestreken.

Hetzelfde doet ook de olie daar de wortel van Bryonia zolang in gekookt is totdat ze gans murw is en uiteen valt alsof ze gesmolten was.

Deze wortel met wijn gestoten of anders gebruikt verdrijft en geneest alle blauw geslagen en gestoten plekken en laat het gestolde bloed scheiden en is goed met wijn of vijgen op de kwade zwerende nagels gelegd en laat het vel weer sluiten dat omtrent de nagels afgeworpen is en belet de voortgang van de fijtnagels, insgelijks laat ze zinken, slinken en vergaan de verse gezwellen met wijn er op gelegd en brengt de oude tot rijpheid en laat die uitbreken.

Ze trekt ook alle splinters en gebroken beenderen uit de wonden, gestoten en er op gelegd.

Men voegt deze wortel ook geschikt bij de bijtende of knagende poeders die het kwaad vlees af eten en bij andere geneesmengsels die tot dat doel bereid worden. Al die krachten zijn van Dioscorides beschreven en verhaald.

De vruchten of bessen van dit gewas zijn goed tot ruigheid, vuile kwade schurft en melaatsheid, daarop gestreken of gelegd, getuigt dezelfde Dioscorides.

Plinius verhaalt dat die bessen met tarwe gekookt en gegeten zeer goed zijn om de vrouwen overvloed van melk te laten krijgen. Nochtans, naar onze mening, schijnen ze de vermenigvuldiging van het melk eerder te beletten en te verhinderen.

Galenus schrijft dat de bessen van Bryonia goed zijn om de vellen of huiden daarmee te bereiden wat dat Dioscorides ook betuigt en zegt dat ze geschikt zijn om de vachten daarmee te bloten en het haar er van uit te laten vallen.

De bladeren en bessen van witte Bryonia hebben een scherpe of bijtende kracht. De wortel heeft een wat zuiverende, drogende, dunne of fijne en matig verwarmende kracht.

Deze wortel van zwarte Bryonia is zeer goed gebruikt in de pleisters die men bereidt tegen jicht of flercijn en om het haar uit te laten vallen en met ossenbloed gemengd is het wonderbaarlijk goed tegen de harde gezwellen.

De jonge scheutjes van Bryonia als die net uitkomen met spijs gekookt maken lichte kamergang en zijn lieflijk om te eten en door haar tezamen trekking en bittere scherpe tezamen trekkende aard laten ze de plas matig voortkomen, zegt Lobel naar de lering van Plinius ene Galenus, hoewel Dodonaeus daartegen schijnt te strijden.

De wortel van witte Bryonia wat veel ingenomen zuivert de zinnen, zegt Plinius; dan teveel genomen beroert het die.

Het sap van deze wortel alleen of met meel van erwten gemengd op de huid gestreken maakt een mooie kleur en een dunne heldere huid.

De wortel met vijgen gestoten neemt de rimpels weg als men terstond nadat ze er op geleid zijn een vierendeel mijl er mee wandelt, anderszins brandt ze tenzij dat met koud water afgewassen wordt. Ze geneest ook de m. s..

Omtrent een half drachme van deze wortel dertig dagen met azijn gedronken geneest de verharde en zeer verstopte milt. Tegen hetzelfde dient ze ook met vijgen gestoten en op de plaats van de milt van buiten gelegd.

Van de wortel van Bryonia met honing mag men een Electuarium maken dat goed is voor diegene die kort van adem zijn en de verouderde hoest en pijn of weedom in de zijde hebben en diegene die van binnen gekwetst of geborsten zijn omdat gestolde bloed te laten scheiden.

Het bad van de wortel van Bryonia gemaakt verwekt de maandstonden en zuivert en reinigt de baarmoeder van alle onzuiverheid en vuilheid als de vrouwen er in zitten.

De wortel van Bryonia met zout gestoten is goed tot alle kwade voortsetende zweren of zeren en vuile lopende gaten en vooral van de benen. Daartoe zijn ook de bladeren en bessen zeer goed op dezelfde manier als de wortels gebruikt, dat Plinius ook betuigt.

Om de vallende ziekte en gebreken van de hersens met deze wortel te genezen plegen sommige die elke dag gepoederd in te geven wel een jaar lang het gewicht van een scrupel tot een vierendeel lood toe.

(5) Drie drachmen wortel van Bryonia en een gerstekorrel zwaar Scammonia gemengd met sap van stinkende gouwe of schelwortel en daarvan een drachme tegelijk gedronken laat de mensen zweten en verlossen van de pest.

Heeft iemand zijn voeten bezeert van kwade bladeren of blaren die kookt dit kruid in water en giet dan dit water af en legt dat kruid op die zerigheden en zo warmt en baadt hij zijn voeten daarmee en zo heelt hij terstond.

Om de roodheid van het aanzicht te verdrijven dient zeer goed het water dat in mei verzameld mag worden in een put die in het hoofd van deze wortel gemaakt is zonder die uit te graven. Dit water noemen sommige Bryoniawijn.

Van deze Bryoniawijn neemt men een half pond en men mengt dat met twee ons olie van vitriool en een drachme olie van Macis of foelie en men bewaart dat samen tot ons gebruik met wat sap van oranjeappels. Een half drachme van deze menging met sterke wijn en wat kandeel maakt de buik week en laat sterk en overvloedig plassen en geneest alle voor vermelde gebreken zonder het lichaam enig hinder te doen.

Water van deze wortels in meimaand goed klein gesneden en gedistilleerd en vier ons tegelijk gedronken drijft de slijmerigheid uit de maag en helpt de spijs verteren. Acht ons tegelijk gedronken maakt de buik week. Van buiten opgelegd geneest het jicht, hersenbloeding, wild vuur en neemt de plekken, knobbels, sproeten en roodheid van het aanzicht weg.

De heidenen hielden heel veel van deze Bryonia om hun tegen de bliksem te bewaren, want men zegt dat ze nimmermeer van de bliksem geslagen wordt.

(4) Om de slangen en ratten te verdrijven braden sommige deze wortel en snijden ze also warm in stukken en dan geeft ze van zich een damp of reuk zo sterk dat welke slang of rat deze rook ruikt die er sterft van terstond. (Nochtans zeggen sommige dat ze colubrine in het Frans en Ophiostaphyle in het Grieks heet omdat de slangen vaak omtrent deze wortel nestelen) En geen venijnige dieren blijven op hun plaats als ze die reuk gewaar worden. Dan die rook doet de mensen ook wee in het hoofd, maar ze zullen daarom tevoren wijnruit eten. In het kort gezegd, allerhande vergif verliest zijn kracht

als er rook van dit kruid of wortel bijkomt en een half lood zwaar er van ingenomen geneest de beten of steken van de natter en andere slangen’.

Zie verder: <http://volkoomenoudeherbariaenmedisch.nl/> en : <http://www.volkoomen.nl/>